НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

До Національного університету «Одеська юридична академія» надійшов лист з Верховного Суду про надання наукового висновку щодо компенсації моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору.

У вказаному листі було акцентовано увагу на те, що Розглядаючи спір щодо наявності підстав для відшкодування пасажиру моральної шкоди, заподіяної публічним акціонерним товариством «Українська залізниця» внаслідок значного запізнення потягу, виникло питання щодо застосування до спірних правовідносин положень норм ЦК України та Закону України «Про захист прав споживачів».

Касаційним цивільним Судом ВС було посталено ряд питань:

1. Чи може бути стягнута компенсація моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору на підставі ст. 23 ЦК України, якщо умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено та не містять таких вказівок норми, що регулюють відповідний вид договору ?

2. Чи можуть бути поширені на правовідносини, які виникають з договірних відносин, у тому числі, щодо надання послуг з перевезення пасажирів норми Закону України «Про захист прав споживачів» щодо відшкодування моральної шкоди ?

Також у вказаному вище листі доводиться, що розглядаючи судову практику, звертається увагу на деякі висновки ВС, зокрема: постанова ВС від 06.06.2012 по справі № 6-49цс12, постанова Великої Палати ВС від 20.03.2019 по справі № 761/2693/16ц (провадження 14-64цс19).

У постанові ВС від 06.06.2012 по справі № 6-49цс12 зроблено висновок, що у відповідності до положень ст. 611 ЦК України відшкодування моральної шкоди в разі невиконання зобов'язання допускається, якщо такі наслідки передбачені законом або договором.

У постанові Великої Палати ВС від 20.03.2019 по справі № 761/2693/16ц (провадження 14-64цс19) зроблено висновок, що погоджуючись з висновками судів попередніх інстанцій про відсутність підстав для задоволення вимоги про стягнення моральної шкоди, оскільки відшкодування моральної шкоди у разі порушення зобов'язання (ст. 611 ЦК України) може здійснюватися виключно у випадках, що прямо передбачені законом, а також, якщо умови про відшкодування передбачені укладеним договором. Відповідно до положень ст. ст. 4, 22 Закону України «Про захист прав споживачів», споживачі мають право на відшкодування моральної

шкоди тільки в разі її заподіяння небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією у випадках, передбачених законом.

Правовідносини сторін випливають з договірних відносин щодо надання послуг з перевезення пасажирів.

Відповідно до положень ст. 8 Закону України «Про залізничний транспорт», перевезення вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу і пошти залізничним транспортом загального користування організується на договірних засадах.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 45 Закону України «Про захист прав споживачів», споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту продукції), відповідно до закону.

Отже, так як у судовій практиці немає єдності у застосуванні деяких норм законодавства, виникли визначені вище питання.

ВСТАНОВЛЕНО

Якщо у випадку із відшкодуванням збитків і матеріальної школи, як правило, особливо гострих та суперечливих питань щодо визначення факту їх наявності та розмірів не виникає (все це можна встановити за допомогою відповідної документації – чеків, актів прийому-передачі тощо), то у разі заявлення у позові вимоги про відшкодування моральної шкоди ситуація значно ускладнюється.

Право особи на відшкодування моральної шкоди, перш за все, гарантується Конституцією України (ст. ст. 32, 56, 62).

Відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода, яка відшкодовується винною особою, може полягати:

– у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

– у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

– у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

– у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Також визначено, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від:

1) характеру правопорушення;

2) глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації;

3) ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування;

4) інших обставин, які мають істотне значення.

Відповідно до положень статей 32, 56, 62 Конституції України і норм ЦК України, фізичні та юридичні особи мають право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної внаслідок порушення їх прав і свобод та законних інтересів. Встановлене Конституцією та законами України право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод громадян та законних інтересів юридичних осіб і є однім із засобів захисту порушених цивільних прав і інтересів, які передбачені ст. 16 ЦК України.

Закон пов'язує виникнення права на компенсацію моральної шкоди з випадками порушення прав особи (наприклад, ст. ст. 216, 280, 611, 1167 ЦК України). Вимоги про відшкодування заподіяної фізичній чи юридичній особі моральної (немайнової) шкоди розглядаються, зокрема: коли право на її відшкодування безпосередньо передбачено нормами Конституції або випливає з її положень, а також у випадках, передбачених статтями 39, 200, 225, 226, 230 - 233, 276, 298, 332, 386, 393, 700, 1076, 1168 ЦК та іншим законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди. У випадках, передбачених законодавством відшкодування моральної шкоди може мати певні особливості.

Під моральною (немайновою) шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку, наприклад, з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням інших дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності.

Оскільки випадки і обставини за яких може бути заподіяна шкода мають широке коло, законодавець допускає відшкодування завданої моральної шкоди грішми, іншим майном або в інший спосіб. Однак у кожному випадку суд повинен враховувати конкретні обставини справи, які на його думку, мають суттєве значення для розгляду справи. Крім того, при визначенні розміру відшкодування суд повинен враховувати вимоги розумності і справедливості, що відповідає загальним засадам цивільного законодавства передбаченим ст. 3 ЦК.

Оскільки моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, розмір її відшкодування не пов'язаний з розміром матеріального відшкодування. ЦК України не встановлює ні мінімального, ні максимального розміру відшкодування моральної шкоди. Безумовно, моральну шкоду неможливо компенсувати в повному обсязі, оскільки немає і не може бути точних критеріїв майнового вираження щиросердечного болю, честі, гідності особи, тому будь-який її розмір буде мати чисто умовне вираження. Критерії оцінки, якими можна керуватися при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди, різноманітні. Головне - щоб з їх допомогою можна було виміряти глибину і тривалість страждань (для людей), оцінити втрати немайнового характеру (для юридичних осіб).

Оскільки відшкодування моральної шкоди є компенсацією за втрати немайнового характеру, вона відшкодовується одноразово. Однак законом або договором може бути передбачено неодноразове право на відшкодування (наприклад, внаслідок порушення договірних зобов'язань).

У судовій практиці сформовано різні підходи, основним з яких є те, що моральна шкода за порушення договору не може бути відшкодована, якщо це прямо не передбачено законом або тим чи іншим договором.

На даний час у законодавстві України немає жодного нормативно-правового акту, який би встановлював процедуру доведення і способи вирахування ступеня і розміру моральної шкоди, а тому юристам доводиться проявляти креативність у цьому питанні та знаходити власні способи такого доведення.

Відправною точкою і для адвокатів, і для прокурорів і для суддів у вирішенні питання щодо відшкодування моральної шкоди можна вважати постанову Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.1995 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (зі змінами та доповненнями); далі – Постанова), яка дає принаймні деякі відповіді.

Так, відповідно до п. 3 Постанови, під моральною шкодою належить розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Вона може проявлятися у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), **прав, наданих споживачам, інших цивільних прав,** у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

ВС у Постанові також визначив коло обставин, які підлягають з'ясуванню під час вирішення судом питання щодо відшкодування моральної шкоди.

Згідно з ч. 2 п. 5 Постанови, доведенню підлягають:

1) наявність моральної шкоди;

2) протиправність діяння її заподіювача;

3) наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача;

4) наявність вини останнього в заподіянні шкоди.

Суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи, в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору.

Таке тлумачення допомогло закріпити у правовому полі своєрідну чотирискладову «формулу відшкодування моральної шкоди», яку можна відобразити наступним чином:

МШ = Д + В + Н + ПНЗ,

де МШ – це моральна шкода, яка має місце лише у випадку одночасної наявності (суми) таких елементів як

1) Д – діяння особи, яке має бути таким, що порушило право потерпілого;

2) В – вина особи, яка заподіяла шкоду;

3) Н – наслідки у вигляді моральної шкоди, яка була спричинена винним діянням порушника;

4) ПНЗ – причинно-наслідковий зв'язок між діянням винної особи та моральними стражданнями, який підтверджує, що ці страждання були викликані саме протиправним діянням.

Лише за наявності та доведеності всіх елементів такої типової для правопорушення формули забезпечать шанси на відшкодування моральної шкоди.

Таким чином, зважаючи на вищевикладене, доцільно звернути увагу на те, що:

1. Положення ст. 23 ЦК України може застосовуватись для стягнення компенсації моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору лише за умови, якщо вказана компенсація передбачена умовами договору або законодавством України. Так як у вказаній вище спірній ситуації, умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено, а у нормах, що регулюють відповідний вид договору не містяться такі вказівки, то положення ст. 23 ЦК України для стягнення компенсації моральної шкоди не застосовується.

2. Так само, норми Закону України «Про захист прав споживачів» щодо відшкодування моральної шкоди, поширюватись на правовідносини, які виникають з договірних відносин, у тому числі, щодо надання послуг з перевезення пасажирів, без чіткого визначення наявності моральної шкоди, протиправності діяння перевізника, наявності причинного зв'язку між моральною шкодою і протиправним діянням, наявності вини перевізника в заподіянні шкоди, зокрема моральної, також не застосовуються.

3. Для того, щоб отримати компенсацію відшкодування моральної шкоди, заподіяної публічним акціонерним товариством «Українська залізниця» внаслідок значного запізнення потягу, потерпілому необхідно довести:

- наявність в умовах договору перевезення пасажирів компенсації моральної шкоди за порушення своєчасного пересування потягу з пункту «А» до пункту «В», зокрема своєчасне прибуття до пункту призначення;

- наявність фізичного болю та страждання потерпілого в результаті значного запізнення потягу до пункту призначення;

- наявність протиправної поведінки перевізника;

- визначення характеру правопорушення;

- ступінь вини перевізника;

- стан глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації в наслідок значного запізнення потягу до пункту призначення: наявність душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою перевізника; наявність душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна в результаті спізнення потягу до пункту призначення; наявність приниження гідності та честі фізичної особи з боку перевізника.

На підставі викладеного, можна дійти висновку, що:

1. **Положення ст. 23 ЦК України** для стягнення компенсації моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору за умови, якщо вказана компенсація не передбачена умовами договору або законодавством України, ***не застосовується.***

2. **Норми Закону України «Про захист прав споживачів» щодо відшкодування моральної шкоди**, на правовідносини, які виникають з договірних відносин, у тому числі, щодо надання послуг з перевезення пасажирів, без чіткого визначення наявності моральної шкоди, протиправності діяння, наявності причинного зв'язку між моральною шкодою і протиправним діянням, наявності вини перевізника в заподіянні шкоди, зокрема моральної, ***не поширюються***.

Висновок підготовлено д.ю.н., професором Є.О. Харитоновим, д.ю.н., професором кафедри цивільного права НУ «ОЮА» О.І. Сафончик.

д.ю.н., професор, член

Науково-консультативної ради

Верховного Суду **Є.О. Харитонов**